

Інститут педагогіки АПН України

Кірдан Олена Леонідівна

УДК 378 (477)

**Виховні функції класного керівника в навчальних
закладах України (середина XIX – початок XX
століття)**

13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор,
Побірченко Наталія Семенівна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
декан педагогічного факультету

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Оржеховська Валентина Михайлівна,
Науково-методичний центр превентивного
виховання АПН України, директор;

кандидат педагогічних наук, старший
науковий співробітник,
Сямоплавська Тетяна Олександрівна,
Інститут педагогіки АПН України,
старший науковий співробітник

Провідна установа Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
кафедра педагогіки, Міністерство освіти і
науки України, м.Вінниця

Захист відбудеться 12 грудня 2002 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.452.01 в Інституті педагогіки АПН України

З дисертацією можна ознайомитись у науковій частині Інституту педагогіки АПН України за адресою: 04053, м.Київ, вул. Артема, 52-д.

Автореферат розісланий 11 листопада 2002 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Березівська Л.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розбудова Української держави на демократичних і гуманістичних засадах вимагає вдосконалення системи виховання молоді, зміни світоглядних орієнтацій, розширення громадянської та національної самосвідомості, підвищення духовності вчителя-наставника. Функції класного керівника, хоч і нормативно визначені, але недостатньо втілюються в практику шкільного життя. Загальновизнано, що в школі потрібен не “керівник”, а “наставник”, товариш, умілий помічник, здатний зрозуміти окремого учня і цілий клас, забезпечити їхню партнерську взаємодію, добрати ефективні форми й методи індивідуальної та групової роботи.

Реформування системи освіти в Україні, суть якого розкривають Закон України „Про освіту”, Національна доктрина розвитку освіти, спонукає до глибокого вивчення і творчого осмислення позитивного навчально-виховного досвіду минулого, що не тільки збагачує сучасну педагогіку новими фактами й теоретичними положеннями, а й дає змогу прогнозувати її майбутній розвиток. Розв’язати сучасні освітні проблеми неможливо без знання того, як розвивалися теорія і практика вітчизняної освіти і школи в минулому, без осмислення й переосмислення вітчизняного педагогічного досвіду.

Перші публікації, що стосувалися питань організації виховної роботи в навчальних закладах України, системи класного наставництва та вимог до вчителя-вихователя, з’явилися в середині XIX – на початку XX ст. Це, насамперед, праці таких відомих українських педагогів, як О. Духнович, С. Миропольський, М. Пирогов, К. Ушинський, П. Юркевич. У них закладено основи системи класного наставництва, визначено функції, права та обов’язки класного вихователя, вимоги до його особистісних якостей.

Серед досліджень другої половини XIX ст. – початку XX ст. заслуговують на увагу праці П. Тимошенка, К. Яновського, К. Яроша, де розкриваються різні аспекти виховної діяльності школи. Положення та постанови щодо освіти й виховання в навчальних закладах України узагальнили Л. Георгієвський, Д. Кузьменко, М. Міртовський.

У працях істориків педагогіки першої половини XX ст. Ш. Ганеліна, І. Духовного висвітлювалися питання виховної діяльності й змісту роботи шкільного класного наставника досліджуваного періоду.

Творцями самотутніх, глибоко змістовних систем виховної роботи, в яких не остання роль відводилась діяльності педагога-вихователя, класного керівника, були видатні українські педагоги А. Макаренко та В. Сухомлинський.

Різнорамітним аспектам діяльності класного керівника присвячені дисертаційні дослідження Ж. Дятчиної (роль класного керівника у формуванні громадянської активності старшокласників), І. Мирного (функції вихователя в школах працюючої молоді), Р. Пенькової (формування готовності майбутніх педагогів до роботи класним керівником). Заслужує на увагу наукове

дослідження Ф. Бобкова, присвячене діяльності інституту груповодства у першій третині ХХ ст.

У науковому доробку таких дослідників, як Б. Кобзар, В. Оржеховська, О. Пилипенко, А. Розенберг, Б. Ступарик теоретично обґрунтовано зміст діяльності класного керівника сучасної школи, визначено його функції, розроблено підходи до формування особистості класного керівника.

Автори ряду досліджень обґрунтовують сучасні аспекти проблем навчання та виховання, розвитку школи, освіти та педагогічної думки в Україні (І. Бех, В. Бондар, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кузь, І. Нічкало, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко).

Останнім часом посилилася увага вітчизняних дослідників до педагогіки другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. взагалі і проблем діяльності учителів зокрема. Питання специфіки діяльності навчальних закладів зазначеного періоду розглядали в своїх працях Л. Березівська, В. Затока, С. Золотухіна, Т. Ільїна, В. Кемінь, І. Курляк, А. Лопухівська, Т. Лутаєва, О. Михайличенко, Т. Самошлавська та ін.

Проте праць узагальнюючого характеру, де в комплексі розкривалися б усі або принаймні основні виховні функції класного керівника (наставника, груповода) поки що немає. А таке дослідження допомогло б глибше пізнати методи педагогічного керівництва вихованцями, зрозуміти психолого-педагогічні аспекти впливу особистості класного керівника, проаналізувати позитивний досвід виховної роботи в навчальних закладах минулого.

Відсутність фундаментальних історико-педагогічних досліджень, що комплексно відображали б виховні функції інституту наставництва, і зумовили вибір теми дисертації **“Виховні функції класного керівника в навчальних закладах України (середина ХІХ – початок ХХ століття)”**.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють середину ХІХ – початок ХХ ст. (1864 – 1934). Нижня межа дослідження зумовлена тим, що саме в цей час з’явилися і почали розвиватись першооснови класного наставництва.

Верхня межа дослідження обмежується 1934 р., коли було прийнято положення про класного керівника початкової й середньої школи, що стало початком нового етапу в розвитку інституту класного наставництва, а також завершило процес формування його виховних функцій.

Територіальні межі дослідження обмежуються тими регіонами України, які входили до складу Російської імперії, а пізніше стали частиною СРСР. Ми не розглядали теорії і практики розвитку класного наставництва в західноукраїнських землях, бо там цей процес мав свої особливості й може розглядатись як предмет спеціального дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження, виконане за планом наукових досліджень Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини, і є складовою теми **“Організація педагогічного процесу в навчально-виховному комплексі**

“школа-дитячий садок” (0197U 003018)”. Тему дисертації узгоджено на засіданні бюро Ради з координації досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 4 від 4.06.1998 р.).

Об’єкт дослідження – розвиток освіти й педагогічної думки в Україні в середині XIX – на початку XX ст.

Предмет дослідження – суть і зміст діяльності класного керівника (наставника, груповода) в теорії й практиці української школи в середині XIX – на початку XX ст.

Мета дослідження – вивчити й узагальнити теоретичні надбання і практичний досвід формування основ класного наставництва в досліджуваній період.

Відповідно до об’єкта, предмета й мети дослідження поставлено такі **завдання**:

- проаналізувати суспільно-політичні й культурно-освітні передумови становлення системи класного наставництва в Україні;
- дослідити внесок відомих педагогів і громадських діячів у розробку теоретичних засад системи класного наставництва в другій половині XIX – на початку XX ст.;
- розкрити зміст і форми роботи наглядачів, класних дам і наставників у середині XIX – на початку XX ст.;
- визначити особливості діяльності груповодів і класних керівників в українській школі 1917–1934 рр.;
- проаналізувати зміст і форми роботи класних наставників (груповодів, класних керівників) щодо застосування позитивного досвіду минулого в сучасних умовах.

Методологічною основою дослідження є загальні положення теорії пізнання і діалектичного розуміння суті історико-педагогічного процесу, системний підхід до вивчення педагогічних явищ. Науковий пошук здійснювався на принципах науковості, історизму, наступності й системності.

На різних етапах історико-педагогічного дослідження використовувались такі **методи**: порівняльно-зіставний, історико-генетичний та історико-ретроспективний.

Порівняльно-зіставний метод дав змогу зіставити й порівняти події, явища і факти, простежити генезис поглядів на проблему класного керівництва (наставництва, груповодства); історико-генетичний - проаналізувати педагогічні умови виникнення та розвитку інституту класного наставництва в навчальних закладах України 1864–1934 рр.; історико-ретроспективний - охарактеризувати зміст, напрями, форми й методи діяльності класних наставників і наглядачок, груповодів, класних керівників.

Джерельна база дослідження. Фактологічний матеріал дисертації становлять документи і матеріали Центрального державного історичного архіву України (фонди № 707, 442), Київського міського державного архіву (фонди

№ Р-1, Р-4, 108, 55, 81, 338, 381), Центрального державного архіву вищих органів влади у м. Києві (фонди № 2581, 2482, 2201, 166,), Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (фонди № 1, 62, 64, 71, 209); педагогічна журналістика (“Журнал Министерства народного просвещения” (1912–1916), “Педагогический еженедельник” (1893– 1899), “Русская школа” (1894–1917), “Русский вестник” (1857–1861), “Вестник воспитания” (1898–1903), “Учитель: журнал для наставников и родителей” (1865–1870), “Гимназия” (1888–1897), “Педагогическое обозрение” (1913–1914), “Вільна українська школа” (1917–1918), “Шлях освіти”(1925–1928), “Народное просвещение”(1918–1930), “Вопросы просвещения” (1928–1935), “На путях к новой школе” (1926–1928), “Народный учитель” (1924–1935), “В помощь учителю” (1934), “Средняя школа”(1935–1939), “Педагогика” (1937–1939); офіційні видання (Статuti, положення та правила Міністерства народної освіти, звіти попечителя та циркуляри Київського навчального округу); звіти про роботу та протоколи засідань педагогічних рад гімназій, реальних училищ, шкіл, статистична довідкова література, праці вітчизняних педагогів.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що на основі виявлених архівних, літературних, статистичних та інших джерел уперше науково обґрунтовано процес формування першооснов класного керівництва; проведено системний аналіз змісту діяльності, виховних функцій класного керівника (груповода, наставника) у навчальних закладах України в середині ХІХ – на початку ХХ ст.; визначено специфіку та проблеми діяльності груповодів, класних керівників у вітчизняній школі в 1917-1930 рр.; уточнено поняття “класний наставник”, “класна наглядка” у зв’язку з проблемою дослідження; до наукового обігу введено маловідомі чи раніше невідомі архівні джерела, пов’язані з виховною діяльністю класних наставників у досліджуваній період.

Практичне значення здобутих результатів полягає в тому, що сформульовані положення, висновки й фактичний матеріал збагачують джерельну базу досліджуваної проблеми, дають нові матеріали для розуміння, усвідомлення та аналізу змісту діяльності інституту класного керівництва (наставництва, груповодства) у навчальних закладах України в середині ХІХ – на початку ХХ століття. Результати дослідження можуть бути використані для удосконалення навчально-виховного процесу в середніх та вищих навчальних закладах, у подальших наукових дослідженнях із загальної педагогіки та історії педагогіки.

У ході дослідження опубліковано навчально-методичний посібник „Організація роботи класного керівника”, рекомендований Міністерством освіти й науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Достовірність та аргументованість сформульованих у результаті проведеного дослідження, наукових положень і висновків, забезпечуються

широким використанням архівних документів, матеріалів педагогічної преси, системним аналізом виявлених дослідницьких матеріалів, застосуванням комплексу методів, адекватних меті, предмету й завданням роботи.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри педагогіки та лабораторії “Проблеми початкової сільської школи” Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини; висвітлювалися у виступах на міжнародних конференціях “Проблеми національного виховання в системі неперервної освіти” (Чернівці, 1999), “Іван Огієнко і розвиток національної освіти, науки і культури” (Житомир, 2002); на міжнародному конгресі “Наука і освіта на порозі III тисячоліття” (Білорусь, Мінськ, 2000); на Всеукраїнських науково-практичних конференціях “Актуальні проблеми соціально-педагогічної підготовки вчителя” (Житомир, 1999), “Сільська початкова школа: стан, проблеми, перспективи” (Умань, 1999), “В.О. Сухомлинський і сучасні проблеми особистісно зорієнтованого виховання” (Умань, 2000), “Освітня система сільського регіону: проблеми та перспективи розвитку” (Біла Церква, 2000 р.), “Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості” (Київ, 2001).

Публікації. Результати дослідження й висновки дисертації відображено в 15 одноосібних публікаціях автора, з них 7 – у фахових виданнях.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертації викладено на 225 сторінках (основний текст – на 173 сторінках). Список використаної літератури має 276 найменувань, з них 207 літературних джерел та 69 архівних справ, який розміщений на 21 сторінці. Робота містить 18 додатків, які займають 29 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність і доцільність дослідження для розвитку сучасної історико-педагогічної науки в Україні; сформульовано об’єкт, предмет, мету роботи, завдання, методологічну основу, методи і джерела дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення здобутих результатів; відображено апробацію результатів дисертації.

У першому розділі “Становлення й розвиток інституту класного наставництва в навчальних закладах України в середині XIX – на початку XX століття” проаналізовано першооснови класного наставництва, виділено організаційно-педагогічні засади формування його виховних функцій, розкрито зміст роботи класних наставників і наглядачок.

Інститут класного наставництва пройшов складний і тривалий шлях становлення в навчальних закладах України у XIX – на початку XX ст.

Класне наставництво формувалося в навчальних закладах України

протягом 1804–1870 рр. Зародившись як потреба наставляти учнів, обов'язок дбати про їхні освіченість і розвиток розуму в діяльності гімназії (згідно із Статутом 1804 р.), пізніше воно трансформувалося в кімнатних наглядачів пансіонів („Статут гімназій і училищ, що перебувають у відомстві університетів” 1828 р.).

Спочатку з'являються кімнатні, а згодом класні наглядачки й наглядачі. Поява їх незабаром після виступів декабристів у 1825 р. була не випадковою. Вже із самої назви “наглядач” стає зрозуміло, що основним завданням осіб, які займали цю посаду, було оберігати вихованців від різних недозволених вчинків, постійно

(і вдень, і вночі) спостерігати за ними, оцінювати всі слова та вчинки. За порушення правил, провину до учнів застосовувалися покарання, виховна сила яких мала унеможливити повторення хибної дії. Крім того, для нагляду за учнями, які вільно відвідували навчальний заклад, було введено штат наглядачів.

Суспільно-політичні та освітні реформи початку 60-х років XIX ст. стимулювали трансформацію не лише функцій наглядачів, а й назви цієї посади. Замість терміна “наглядач”, що, безумовно, викликав неприємні асоціації, з'являється “вихователь”. На перший план замість нагляду й спостереження за вихованцями виходять опіка над ними в позаурочний час, спостереження за виконанням учнями домашніх завдань, вироблення навичок культури, виховання моральних норм.

У 1864 р. було прийнято „Статут гімназій та прогімназій Міністерства освіти”, за яким запроваджувалися класичні та реальні гімназії, а всі повітові училища набували статусу прогімназій. Оскільки навчання й виховання почали розглядати як єдиний процес, зросли роль вихователя і вимоги до його професійної підготовки. Претендент на цю посаду, крім екзаменів на звання гімназійного вчителя, мав пройти ще й дворічний випробувальний термін. До обов'язків вихователя входило не лише стежити за поведінкою гімназистів на уроках та під час перерви, а й у разі потреби замінити у своєму класі будь-якого викладача-предметника. Вихователь мав право викладати один із предметів, але не більш як 6 год. на тиждень.

Подальший розвиток і трансформація системи класних вихователів виявляються у введенні у навчальних закладах посади класного наставника (1871). Саме термін “класний наставник”, на наш погляд, найповніше відображає завдання і функції класного вихователя, адже учням середніх навчальних закладів віком 9–16 років справді потрібен саме наставник (наставитель), друг, що професійно допомагає би на складному шляху становлення, саморозвитку, самореалізації особистості вихованця.

У 70-х роках XIX ст. в жіночих класичних гімназіях з'являється посада класних наглядачок і наставниць, інтенсивно формуються організаційно-педагогічні засади їх діяльності. Виховання в чоловічих і жіночих гімназіях різнилося як за змістом, так і за формою: вихованок готували насамперед до ролі

жінки-матері. Класні дами (наглядачки, наставниці) мали прищеплювати естетичні смаки, підготувати ученицю до подальшого життя.

Як показує аналіз, виховні функції та напрям роботи класного наставника (наглядачки) в середніх навчальних закладах України в 70-х роках XIX ст. визначалися Статутом гімназій і прогімназій 1871 р., Інструкцією для класних наставників гімназій та прогімназій (1877), розпорядженнями Міністерства народної освіти і перебували під контролем директора навчального закладу. Його обов'язки були регламентовані до деталей.

За Статутом на кожний клас мав бути наставник. Його обов'язки полягали в тому, щоб указувати вчителям на необхідність нерозривного зв'язку між навчанням та вихованням, контролювати стосунки між викладачами та учнями. Функції наставників виконували не лише викладачі, а й директори та інспектори гімназій. На допомогу класним наставникам призначались помічники, які наглядали за учнями під час уроків та відвідували їх удома.

Із уведенням Статуту (1871) до наставників ставилися певні вимоги, а саме: вони були зобов'язані своїм прикладом, дисциплінарно-виховними заходами викорінювати в учнів погані звички, виховувати почуття релігії, правди, честі, поваги до закону, відданості вітчизні. З призначенням помічників класні наставники в своїй діяльності приділяли особливу увагу виховній роботі в межах школи, а пріоритет у позашкільному нагляді віддавався помічнику.

Статут та інструкції 70-х років XIX ст. пропонують такі досить продумані методичні прийоми впливу на учня: батьківська ніжність, лагідне переконання, психологічне зближення наставника й учнів. Вносяться певні корективи і в методику виховної роботи – поширюється думка про те, що сердечна турбота про моральне становлення вихованців має поєднуватись із суворими засобами, педагоги не повинні допускати в спілкуванні з учнями як надмірного зближення, так і занадто крутих заходів впливу, кепкувати з них.

Тому стають зрозумілими вимоги до особистісних якостей класного наставника. Тільки авторитет особистості вчителя міг забезпечити успіх у виховній роботі. Наставник мав бути для своїх учнів зразком поваги до закону, точності й чіткості, ґрунтовності й старанності у виконанні свого обов'язку, поваги до старших, мав викликати у вихованців довіру й пошану до себе.

“Інструкція для класних наставників гімназій і прогімназій” (1877), розпорядження Міністерства народної освіти уточнювали зміст виховних функцій класного наставника, зобов'язували виховний персонал навчальних закладів здійснювати релігійне, моральне та патріотичне виховання учнів.

Значний внесок в обґрунтування завдань діяльності класного наставника було зробили відомі вітчизняні педагоги М.Пирогов, С.Миропольський, К.Ушинський та ін. У своїх працях вони відзначали залежність реалізації стратегії виховання від гуманності, чутливості, ширості, цілеспрямованості, наполегливості, витримки, професійних якостей та загального рівня культури наставників та наставниць.

На думку вітчизняних педагогів другої половини XIX – початку XX ст., виховними функціями інституту класного наставництва є виховання кращих людських морально-вольових якостей, потягу до морального, розумового, трудового самовдосконалення; свідоме пізнання самого себе, людського суспільства та навколишнього світу; підтримка і спрямування учня в процесі пізнання; виховання здатності до боротьби зі своїми внутрішніми та суспільними вадами, сприяння природному розвитку моральної свободи учня.

Аналіз архівних джерел та літератури показав, що виховна робота з учнями в гімназіях проводилася в різних напрямках (розумове, моральне, естетичне, трудове, патріотичне, фізичне виховання). У позаурочний час вона була дієвим засобом стимулювання й мотивації інтересу до навчання. Проте слід зазначити, що національне виховання в навчальних закладах України в кінці XIX – на початку XX століття не проводилося.

Щодо виховної діяльності персоналу гімназій і реальних училищ, то вона не розглядалася окремо від навчання, а була спрямована на гармонійний розвиток учня.

Виховна діяльність інституту класного наставництва головним чином була спрямована на забезпечення високої свідомої дисципліни як у стінах гімназії, так і за її межами, на підтримання мікроклімату в кожному класному колективі. Праця класних наставників зосереджувалася на спостереженні за тим, як засвоюються знання і виконуються правила навчального закладу. Особлива увага зверталася на особисте спілкування з батьками учнів, які мали прогалини в засвоєнні навчального матеріалу, недоліки в поведінці, а також на здійснення предметного керівництва розумовим і моральним розвитком гімназистів. З цією метою класні наставники використовували в навчальному процесі різноманітні методи та форми роботи.

На основі проведених нами досліджень, класифікуючи за типами навчальних закладів, під поняттям “класний наставник” розуміємо насамперед педагога-вихователя, учителя гімназій та прогімназій, реальних училищ, на якого було покладено відповідальність за виховання учнів, організацію виховної роботи в процесі навчальної, позаурочної та позашкільної діяльності навчального закладу.

Класна наглядачка (наставниця, доглядачка, дама) – це учителька жіночих гімназій і прогімназій, яка здійснювала виховні функції, аналогічні до функцій класних наставників.

Усебічне вивчення проблеми показало, що “виховними функціями” класного наставника та класної дами є такі:

- напрями реалізації мети виховання в діяльності класного наставника, груповода, керівника;
- способи реалізації виховних обов’язків інститутом класного наставництва відповідно до статутів, положень;
- психолого-педагогічна допомога й підтримка учня на шляху становлення його особистості.

У другому розділі дисертаційного дослідження “Інститут класних керівників (наставників, груповодів) в українській школі (1917–1934)” розкрито питання виховних функцій класних керівників, наставників, груповодів в українській школі зазначеного періоду.

Дослідження показало, що невід’ємною складовою педагогічної теорії і практики вітчизняної школи 1917–1934 рр. був інститут класного наставника (керівника, груповода).

Вивчення архівних документів, періодичної та монографічної літератури періоду 1917–1920 рр. свідчить про розмаїття форм і методів організації роботи класних наставників і доглядачок. Їхня виховна діяльність в основному полягала в організації діяльності класу, координації виховних впливів сім’ї та школи, організації позаурочної діяльності школярів.

У гімназіях України 1917–1920 рр. істотно новим явищем як за формою, так і за змістом було національне виховання молоді, що реалізовувалось у формі організації українських бібліотек, регулярних театральних вистав, літературно-вокальних вечірок, лекцій, декламацій, екскурсій для огляду пам’яток української минувшини, спілок, союзів учнів, позашкільних заходів, присвячених життю і творчості діячів української культури. Міністерство освіти для полегшення діяльності класних керівників у справі національного виховання пропонувало їм покажчики драматичних, музичних творів і методичні розробки на допомогу організаторам позашкільних виховних заходів. Виховна робота, що проводилася в гімназіях комплексно, була одним із провідних важелів впливу на формування в молоді світогляду, забезпечувала зв’язок сім’ї та школи, чого так не вистачає сьогодні.

Ефективній діяльності інституту класного наставництва вітчизняної школи в 1917–1920 рр. заважало те, що обов’язки класного наставника, доглядачки вчителі виконували у вільній від основного навантаження час; учні були перевантажені великою кількістю навчальних дисциплін.

Одним із значних досягнень досліджуваного періоду став Статут середньої школи УНР (1917), де чітко визначалися зміст, права та обов’язки класних наставників, закріплювалися їхні виховні функції, які полягали в навчальному та виховному керівництві класом, пошуку ефективних засобів підвищення якості розумового та морального виховання учнів, в узгодженій діяльності окремих учителів класу, в роботі з батьками.

Зі встановленням в Україні Радянської влади починається ліквідація загальноосвітніх середніх навчальних закладів та перехід до єдиної трудової школи. У 20-х роках на перший план виступає ідея самоврядування в учнівському колективі, спостерігається повна відсутність посад, що були б утіленням виховання й навчання підростаючого покоління. Посади класних наглядочок, наставників стихійно замінюються посадами груповодів, основним завданням яких стає допомога учнівським колективам, спрямування та організація діяльності учнів як у межах школи, так і в позаурочний час. Виникає поняття “груповод”. Уже сама назва засвідчує нівелювання виховних засад

діяльності педагога, натомість, до його обов'язків уходять різноманітні аспекти організації життєдіяльності дитячого колективу. Запровадження такої посади було зумовлене нівелюванням класно-урочної системи навчання, а поширення ідей вільного виховання та розвиток самоврядування відводили педагогові-вихователю другорядну роль.

У ході дослідження ми встановили, що негативними чинниками, які впливали на діяльність груповодів у навчальних закладах України в 20-ті роки ХХ ст., були: ідеологізація процесу виховання, насаджування партійно-класового підходу, недостатня підготовка та низька кваліфікація вчителів; різке збільшення кількості учнів у школах, що призвело до перевантаження груповода навчальними заняттями і кількістю груп; низький рівень матеріального забезпечення за виконання обов'язків груповода. Серед форм роботи класних наставників перевага віддавалася масовим заходам: проведенню свят, вечірок, читанню рефератів, участі в хорі, оркестрах, гуртках тощо.

Характерним для 1930–1934 рр. було спрямування роботи груповода на підвищення рівня успішності учнів, боротьбу за якість навчання, за зміцнення свідомої дисципліни.

Груповод використовував різні форми виховної роботи, а саме: безпосередній виховний вплив учителя (пояснення, бесіда, індивідуальний підхід), робота з дитячим активом, робота із сім'єю учня, організація громадської роботи школярів. З антирелігійною метою він у позаурочний час організовував гуртки союзу воявничих безбожників, антирелігійні вечори, розповсюдження і читання відповідних книг.

Посилення авторитаризму в усіх сферах суспільного життя, зміни в соціальному устрої привели до переорієнтації виховної системи: у 30-х роках ХХ ст. діяльність класного керівника передбачала сприяння політичному, інтернаціональному, антирелігійному вихованню, а також виробленню колективістських навичок, зміцненню дисципліни.

З прийняттям “Положення про класного керівника в початковій і середній школі” (1934) розпочався новий етап розвитку інституту класного наставництва. Виховні функції новоствореного інституту були досить обмеженими. Вони полягали головним чином в організації діяльності учнів, роботі з батьками. Класний керівник стає провідником державної ідеології, посередником між дитиною, школою й державою. У “Положенні” не виділено найголовнішого – виховання учнів, формування кращих рис і якостей їхнього характеру.

У результаті проведеного історико-педагогічного дослідження можна зробити висновок, що виховні функції та назва інституту наставництва (груповодства, класного керівництва) протягом свого становлення в навчальних закладах України зазнавала змін залежно від потреб суспільства. Із зміною суспільно-політичного та державного устрою змінювалася загальна мета виховання, що відбивалася в назві й функціях класного керівника (наглядача, груповода, наставника).

Дослідження дає підстави для таких загальних висновків:

1. Причиною виникнення класного наставництва стало поширення вільнодумства, проконституційних та антимонархічних настроїв серед найбільш освіченої частини населення Російської імперії і, як наслідок, необхідність посилення виховного впливу держави на підрастаюче покоління.

Становленням інституту класного наставництва в Україні можна вважати час уведення “Статуту навчальних закладів, підвідомчих університету” (1804), згідно з яким викладачі мали дбати не лише про розумовий, а й про моральний розвиток учнів, узгоджувати виховні дії школи та сім’ї, вивчати особливості розвитку й характеру вихованців. “Статутом гімназій і училищ, що перебувають у віданні університетів” (1828) було введено посаду кімнатних наглядачів та наглядачів пансіонів. Уперше офіційне запровадження посади вихователів гімназій відбулося з прийняттям “Статуту гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти” (1864), де чітко визначалися зміст і форми діяльності вихователів. Наприкінці 60-х років XIX ст. в гімназіях України почали з’являтися посади вихователів, функції яких пізніше стали виконувати класні наставники. У жіночих гімназіях офіційне введення посади класного наставника припадає на 1870 р., а в чоловічих – на 1871 р.

2. На основі теоретичного узагальнення праць педагогів другої половини XIX – початку XX ст. (К. Ушинський, С. Миропольський, М. Демков, П. Тимошенко, В. Вахтеров, П. Каптерев та ін.) і нормативних документів з’ясовано основні завдання виховної діяльності класних наставників, а саме:

- виховання морально-вольових якостей, потягу до морального, розумового, трудового самовдосконалення;
- запобігання нездоровим явищам у шкільному та сімейному середовищі;
- формування умінь і навичок свідомого пізнання самого себе, людського суспільства та навколишнього світу;
- підтримка і спрямування учня в процесі пізнання;
- виховання в учнів здатності до боротьби з власними недоліками;
- сприяння природному розвитку учня.

3. Нормативною базою діяльності класного наставника стали Статути (1870, 1871), правила для учнів середніх навчальних закладів (1874), інструкції для класних наставників гімназій і прогімназій (1877), пізніше – розпорядження Міністерства народної освіти. Відповідно до цих документів класний наставник мав виконувати, крім суто наглядацьких, ще й виховні функції.

До виховних заходів, спрямованих на формування особистості учнів, що їх проводили класні наставники, належали:

- опанування Закону Божого, участь учнів і вчителів у богослужіннях;
- святкування урочистих подій, відзначення ювілеїв видатних поетів і письменників;
- проведення літературно-музично-танцювальних вечорів та заходів, присвячених творчості видатних поетів, музикантів, художників;

- організація гімназійних музеїв, навчальних екскурсій, вистав учнівського театру, літературних бесід, класичних ансамблів і хорів.

4. У 1917 – 1934 рр. зміст і форми виховної діяльності класних наставників зазнавали значних змін. У педагогічній практиці з'явилися такі нові поняття, як „груповод” та „класний керівник”.

На діяльність груповодів у навчальних закладах України в 20-ті роки ХХ ст. впливали такі чинники: ідеологізація процесу виховання, насаджування партійно-класового підходу, недостатня підготовка та низька кваліфікація вчителів; різке збільшення кількості учнів у школах, що призвело до пересантаження груповода навчальними заняттями та кількістю груп; низький рівень матеріального стимулювання за виконання обов'язків груповода. Незважаючи на це, форми роботи класних наставників удосконалювались, але перевага віддавалась масовим заходам: проведення свят, вечірок; читання рефератів; участь у хорі, оркестрах, гуртках тощо. Розгортання руху за українізацію вплинуло на організацію виховної та навчальної роботи (викладання українознавчих дисциплін, святкування ювілеїв українських поетів і письменників тощо).

Зміни в соціальному устрої привели до переорієнтації виховної системи: у 30-х роках ХХ ст. діяльність класного керівника передбачала сприяння політичному, інтернаціональному, антирелігійному вихованню, а також виробленню колективістських навичок, зміцненню дисципліни. Реалізація таких виховних завдань вимагала специфічних форм організації роботи з учнями, тому звичними стають союзи воєвничих безбожників, антирелігійні вечори, розповсюдження й читання відповідних книг.

У ході наукового пошуку виявлено, що обов'язки класних керівників (згідно з “Положенням про класного керівника в початковій середній школі” 1934 р.) полягали у вивченні учнів свого класу (їх навчання та поведінки, морально-побутових умов, стану здоров'я тощо), організації їхнього внутрішнього життя в школі, проведенні систематичної роботи з підвищення якості навчання та дисципліни учнів; сприянні органам шкільного самоврядування та роботи з батьками вихованців. Особлива увага приділялася забезпеченню єдності класної та позакласної роботи, узгодженню виховних впливів, вироблення єдиної лінії щодо класу в цілому і кожного учня зокрема.

5. Виховні функції класного керівника в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – це специфічна діяльність, що розвивалася під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників, провідними з яких була суспільна потреба виховання особистості учня залежно від загальної мети виховання. Ретроспективний системний аналіз теорії і практики діяльності класного керівника повинен сприяти подальшому розвитку теорії і практики виховання учня в контексті сьогодення.

В результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку, що в сучасній школі класний керівник має виконувати такі функції: ґрунтовне вивчення

особистості учня, стану сімейного виховання; формування громадянськості, національної самосвідомості, бажання працювати для розквіту держави; виховання толерантності, утвердження принципів загальнолюдської моралі; формування морально-етичних якостей і загальнолюдських цінностей; розвиток здібностей учнів, формування їхньої високої пізнавальної культури, прагнення до самоосвіти та самовиховання; розвиток почуття обов'язку та відповідальності, стимулювання й мотивація у позакласній та позашкільній виховній роботі з учнями інтересу до навчання; залучення батьків до участі в навчально-виховному процесі школи.

Розглянута нами тема не висвітлює всіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують напрями і форми виховної роботи класного керівника в навчальних закладах України у середині та другій половині ХХ ст.

Основні положення дисертації викладено в публікаціях:

1. Кірдан О.Л. Організація роботи класного керівника: Навчально-методичний посібник. – К.: Науковий світ, 2002. – 123 с.
2. Кірдан О.Л. Історія класного наставництва в другій половині ХІХ століття // Збірник наукових праць “Навчально-виховний процес в середній та вищій школі: проблеми, пошуки, перспективи”. – Умань, 1997. – С. 249-250.
3. Кірдан О.Л. Становлення інституту груповодів в історії вітчизняної школи і педагогіки (друга половина 20-х років) // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного інституту. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – С. 94-96.
4. Кірдан О.Л. Становлення класного керівництва в навчальних закладах України середини ХІХ – початку ХХ століття // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Частина 2. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 1999. – С. 70-82.
5. Кірдан О.Л. Історія соціально-педагогічної діяльності класного керівника в навчальних закладах України // Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя: Збірник науково-методичних праць Житомирського державного педінституту. – К.: ІЗМН, – 1999. – С. 33-36.
6. Кірдан О.Л. Теоретичне обґрунтування виховних функцій інституту класного наставництва в педагогічній думці ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: Збірник наукових праць. – К. – 2002. – С. 250-255.
7. Кірдан О.Л. Функції класного керівника в навчальних закладах України 1931-1934 років // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини. – К.: Науковий світ, 2002. – С. 97-102.

8. Кірдан О.Л. Шкільництво Уманщини другої половини XVII – початку XX ст. // *Учитель*. – 2000. – № 2. – С. 44-46.
9. Кірдан О.Л. Особливості виховної діяльності класного керівника сільської школи // *Збірник наукових праць “Освітня система сільського регіону: проблеми та перспективи розвитку”*. – К.: КП ВД “Педагогіка”, 2000. – С. 237-238.
10. Кірдан О.Л. І. Огієнко і проблеми діяльності класного наставника (груповода) вітчизняної школи 1917-1934 рр. // *Національна освіта: традиції і новації у контексті ідей Івана Огієнка: Збірник наукових праць*. – Київ-Житомир: ЖДПУ, 2002. – С. 76-78.
11. Кірдан О.Л. Організаційно педагогічна робота класного керівника // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Сільська початкова школа: стан, проблеми, перспективи”*. – К.: Знання, 1999. – С. 79-81.
12. Кірдан О.Л. Витоки і сьогодення класного наставництва // *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Проблеми національного виховання в системі неперервної освіти”*. – Чернівці, 1999. – С. 154-157.
13. Кірдан О.Л. Гуманістична концепція В.О. Сухомлинського в роботі класного керівника сучасної школи // *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “В.О. Сухомлинський і сучасні проблеми особистісно-зорієнтованого виховання”*. – К.: Наук. світ, 2000. – С. 76-78.
14. Кірдан О.Л. Обґрунтування змісту роботи класного керівника в навчальних закладах України кінця XIX – початку XX ст. // *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. – К.: Наук. світ, 2000. – С. 77-85.
15. Кірдан О.Л. Основні етапи розвитку ідеї класного наставництва // *Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості: Збірник наукових праць*. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – С. 210-216.

АНОТАЦІЇ

Кірдан О.Л. Виховні функції класного керівника в навчальних закладах України (середина XIX – початок XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогіки АПН України, Київ, 2002.

У дисертації вивчено та узагальнено теоретичні надбання і практичний досвід формування основ класного наставництва у навчальних закладах України в середині XIX – на початку XX ст., проаналізовано суспільно-політичні та культурно-освітні передумови становлення системи класного наставництва в Україні, досліджено внесок відомих педагогів та громадських діячів у розробку

теоретичних засад системи класного наставництва. Встановлено, що виникненню і функціонуванню класного керівництва як багатофункціональної системи передував тривалий час становлення першооснов цього інституту (наглядацтво, наставництво, груповодство).

Розкрито, проаналізовано, систематизовано та узагальнено зміст, форми і методи роботи класних наглядачок і наставників, груповодів, класних керівників в українській школі досліджуваного періоду. Проаналізовано 'зміст та форми роботи класних наставників (груповодів, класних керівників) з точки зору застосування позитивного досвіду минулого в сучасних умовах.

Ключові слова: виховні функції, класний наставник, наглядачка, груповод, класний керівник, виховна діяльність.

Кирдан Е.Л. Воспитательные функции классного руководителя в учебных заведениях Украины (середина XIX – начало XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогики АПН Украины, Киев, 2002.

В диссертации осуществлён ретроспективный системный анализ опыта организации деятельности классного руководителя в учебных заведениях Украины середины XIX – начала XX века.

Установлено, что возникновению и деятельности института классного наставничества как многофункциональной системы предшествовало время возникновения и становления первооснов этого института.

Исследования показали, что, содержание работы института классного наставничества было отражено в Уставах (1870, 1871), правилах для учеников средних учебных заведений (1874), инструкции классных наставников гимназий и прогимназий (1877), распоряжениях Министерства народного образования.

Основные задания воспитательной деятельности классных наставников и надзирательниц, требования к личности воспитателя и его профессиональным качествам были выделены известными педагогами второй половины XIX начала XX века: К. Ушинским, П. Тимошенко, В. Вахтеровым, П. Редкиным, П. Каптеревым. В своих работах они подчеркивали исключительно важную роль личности наставника, в первую очередь выделяя ее духовные ценности: гуманность, чуткость, искренность, выдержку, умение понимать психологию детей, вникать в их проблемы.

Доказано, что институт классного наставничества в учебных заведениях Украины второй половины XIX – начала XX внедрял эффективную систему воспитательной работы, которая была направлена на формирование личности учащихся, их патриотическое и религиозное воспитание.

Обосновано, что на деятельность групповодов в учебных заведениях Украины 1920-1929 годов влияли такие факторы: идеологизация процесса воспитания, насаждение партийно-классового подхода; недостаточная

подготовка и низкая квалификация учителей; резкое увеличение количества учеников школ, что привело к перегрузке групповода учебными занятиями и количеством групп; низкий уровень материального стимулирования выполнения обязанностей групповода. Понижению воспитательной роли учителя в школе способствовало повсеместное внедрение комплексной системы обучения и широкая популярность идей свободного воспитания.

Установлено, что в 1930-1934 годах деятельность классного руководителя должна была содействовать политическому, интернациональному, антирелигиозному воспитанию. Классный руководитель был призван осуществлять педагогическое руководство детскими общественными организациями, воспитывать у учащихся коллективизм.

Функции классного руководителя, определенные в исследованный нами хронологический период (середина XIX - начало XX века), состоят в:

- глубоком изучении личности учащегося, формировании его гражданской ответственности, национального самосознания, желания работать на благо государства, толерантности, утверждения принципов общечеловеческой морали, морально-этических качеств и общечеловеческих ценностей;
- развитии способностей учащихся, их высокой познавательной культуры, стремления к самообразованию и самовоспитанию, чувства обязанности и ответственности;
- стимулировании и мотивации во внеклассной и внешкольной воспитательной работе интереса к учебе;
- привлечении родителей к участию в учебно-воспитательном процессе в школе;
- привлечении учителей школы к участию в подготовке учебно-методических пособий, работе научно-практических обществ, посвященных вопросам образования и воспитания.

Ключевые слова: воспитательные функции, классный наставник, надзирательница, групповод, классный руководитель, воспитательная деятельность.

Kirdan O.L. The upbringing functions of tutor in the schools of Ukraine (the middle of the XIX - the begining of the XX century). – Manuscript.

The thesis is created for obtaining the scientific degree of the candidate of pedagogical science by speciality 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy. Institute of Pedagogics of APS (Academy of Pedagogical Science) of Ukraine, Kyiv, 2002.

The theoretical achievements and practical experiment of the formation of the basis of the class mentor's work in the schools of Ukraine the middle of the XIX - the begining of the XX century are investigated. The author analised the political, cultural and pedagogical conditions of tutot's work system in Ukraine. The investment of the famous teaches and public men in the working out of the theoretical basis of the tutor's

work system are researched. It's made clear that the long standing of the basis of this in institution (observation, mentor and group work) were preceded the tutor work as many function system. The thesis analised and generalized the context, forms and methods of tutor's work in Ukraine schools in the period of the middle of the XIX - the begining of the XX century and points out the possibilities of their use in the modern condurions.

Key words: upbringing functions, tutor, mentor, group master, upbringing activity.